

Siegmund von Schnurbein la 65 de ani (Siegmund von Schnurbein zu seinem fünfundsechzigsten Geburtstag)

La sfârșitul lunii octombrie 2006 prof. dr. dr. h.c. mult. Siegmund von Schnurbein a sărbătorit a 65-a aniversare a zilei sale de naștere și Institutul de Arheologie din Iași al Academiei Române a luat inițiativa de a marca momentul printr-un medalion în revista *Arheologia Moldovei*. Institutul din Iași a dorit ca în acest mod să omagieze personalitatea sărbătoritului, deopotrivă pentru activitatea laborioasă îndelungată și realizările din domeniul arheologiei provinciale romane, cât și pentru menagementul promovat cu deosebită competență ca director la Römisch-Germanische Kommission (RGK) des Deutschen Archäologischen Instituts în perioada 1978-2006. Mai ales în calitate de director timp de aproape trei decenii la RGK a avut prilejul să stabilească contacte directe și să fie de mare ajutor multor arheologi români (inclusiv de la Institutul de Arheologie din Iași) ajunși în Germania pentru documentare și specializare.

Siegmund von Schnurbein s-a născut în orășelul Blankenburg (Kreis Wernigerode) din landul Sachsen-Anhalt (Germania) la 31 octombrie 1941, așadar în primii ani ai celui de al Doilea Război Mondial. Familia se mută după război în Bavaria (Bayern) și în perioada 1947–1952 urmează cursurile școlii primare (Volksschule) din localitatea Hurlach (Kreis Landsberg / Lech), iar în anii 1952–1961 își continuă studiile gimnaziale (Oberrealschule) la Landsberg.

Studiile universitare le începe la Eberhard-Karls-Universität din Tübingen, unde din semestrul de iarnă 1963/1964 și până inclusiv în semestrul de iarnă 1964/65 urmează cursurile de preistorie și protoistorie, de istorie veche și de arheologie clasică. În continuare, din semestrul de vară 1965 se mută la Institut für Vor- und Frühgeschichte und Provinzialrömische Archäologie de la Ludwig-Maximilians-Universität din München, unde studiază arheologia provincial-romană cu G. Ulbert, preistoria și protoistoria cu J. Werner și istoria veche cu H. Bengtson. La 17 iulie 1970 promovează doctoratul la aceeași Universitate müncheneză, prezentând ca disertație lucrarea „Das große römische Gräberfeld von Regensburg“ (Doktorvater: Prof. Dr. G. Ulbert. Note: Summa cum laude).

La 1 octombrie 1970 proaspătul doctor Siegmar von Schnurbein ocupă postul de referent științific la Westfälisches Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte din Münster (Landul Nordrhein-Westfalen), iar la 23 aprilie 1971 se căsătorește cu dr. phil. Alexandra Milojević. Dar la numai un an după încadrare, el va beneficia de bursa pentru călătorii de studii timp de un an în străinătate din partea RGK (Reisestipendium der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts; 1 octombrie 1971 – 30 septembrie 1972)¹, perioadă în care a călătorit și a studiat cu prioritate vestigiile ale civilizației romane din Marea Britanie, Franța, Spania, Maroc, Algeria, Tunisia, Italia, Iugoslavia și Grecia. Aceste călătorii de studii au fost un excelent prilej de a cunoaște antichitățile și realitățile lumii romane pe o mare întindere din hotarele ei, din Britania până în Spania, pe țărmul nord-african și în Peninsula Balcanică, la care s-a adăugat și Italia, centrul absolut al marelui Imperiu.

Cu siguranță, Roma străveche și eternă, cu toată civilizația ei strălucită, iradiată și implantată până la mii de kilometri depărtare, inclusiv în lumea germanică, cunoscută și percepută în timpul studiilor universitare mai ales din cărți, din prelegerile și seminariile profesorului G. Ulbert și din scurtele excursii de studii studentești, a produs un impact deosebit asupra tânărului specialist în arheologie provincial-romană. Probabil și aceste călătorii îndelungate de studii pe teritoriile întinse ale Imperiului roman ar putea dezvălui o parte din motivele pentru care Siegmar von Schnurbein și-a dedicat toată viața arheologiei provincial-romane, fie implicându-se direct în cercetarea vestigiilor descoperite, fie elaborând și aplicând un management competent și benefic al cercetărilor din domeniu în calitate de director al RGK.

Cu zestrea de cunoștințe și de percepție asupra civilizației romane consistent îmbogățită, în octombrie 1972 Siegmar von Schnurbein și-a reluat preocupările de la Westfälisches Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte din Münster, la care va rămâne până la sfârșitul anului 1977 și va desfășura o intensă activitate de săpături arheologice, mai ales în cunoscutele castre romane de la Haltern și Oberaden. De asemenea, s-a ocupat de publicațiile muzeului și a organizat și pregătit diverse expoziții. Remarcabilă este însă în această perioadă activitatea publicistică. În acești ani publică lucrarea de doctorat (Schriftenverzeichnis: A2) și elaborează numeroase lucrări legate mai ales de descoperirile prilejuite de săpăturile din castrele de la Haltern și Oberaden (Schriftenverzeichnis: A1; B1–3, 5–16). Totodată este de remarcat că unele descoperiri din cele două castre romane vor face obiectul unor lucrări elaborate mai târziu, când autorul se afla deja de mai mulți ani la Frankfurt am Main (Schriftenverzeichnis: A3–5; B18, 20–21, 28–30, 38, 83).

La 1 ianuarie 1978 Siegmar von Schnurbein s-a mutat de la Münster la Frankfurt am Main, unde a ocupat postul de consilier științific la Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, preluând conducerea compartimentului Redacției publicațiilor și tot în același an (2 noiembrie 1978) a fost numit primconsilier științific. El a susținut în 1981 habilitarea la Johann-Wolfgang-Goethe-Universität din Frankfurt am Main cu lucrarea *Venia legendi: Geschichte und Kultur der römischen Provinzen* și în 1989 a fost numit profesor asociat la aceeași universitate. La 2 septembrie 1981 a ocupat postul de „Director științific“ (Director adjunct / Zweiter Direktor), iar de la 1 septembrie 1990 și până la 31 octombrie 2006 (data pensionării pentru limită de vârstă) postul de director plin (Erster Direktor) și profesor la Römisch-Germanische Kommission.

Prin urmare, după șapte ani petrecuți la Westfälisches Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte din Münster, profesorul von Schnurbein și-a continuat activitatea timp de aproape trei decenii la Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts din Frankfurt am Main, de-a lungul cărora pot fi observate trei etape distincte. Mai întâi a ocupat postul de consilier/primconsilier științific (4 ani), având ca principală sarcină conducerea activității de redacție a publicațiilor instituției (Leitung der Redaktion), ceea ce în parte însemna și o continuare la alt nivel de exigențe a unor preocupări avute mai înainte la muzeul din Münster. Cea de a doua etapă cuprinde anii în timpul cărora a ocupat postul de director adjunct (9 ani), când sarcinile și responsabilitățile de conducere ce îi reveneau în cadrul instituției s-au diversificat și amplificat foarte mult.

În sfârșit, a treia etapă, care este și cea mai îndelungată (16 ani), înglobează anii în care în calitate de director plin (Erster Direktor) a făcut cu prisosință dovada unor calități de management de excepție. Deși eforturile investite permanent cu dăruire pentru organizarea activităților de cercetare desfășurate de RGK în Germania și în străinătate i-au lăsat puțin timp pentru propriile investigații, el a continuat cu tenacitate săpăturile în unele obiective arheologice de mare importanță și de asemenea a fost o prezență activă la numeroase manifestări științifice și implicit în publicațiile de specialitate. Într-un cuvânt, el a trebuit să-și

¹ P. Trebsche, *Die Reisestipendiaten der Römisch-Germanischen Kommission (in zeitlicher Reihenfolge)*, în *Ber. RGK* 82, 2001 (2002), p. 538.

organizeze și să-și drămuiească cu mare știință timpul între problemele de management ale instituției, care au avut întotdeauna prioritate absolută și clipele de răgaz pentru cercetarea proprie în domeniul arheologiei provincial-romane.

Dintre cercetările de teren efectuate în perioada de la Frankfurt am Main menționăm aici ca foarte importante prin rezultatele obținute pe acelea de la Waldgirmes (Lahnau, Hessen) și Alesia (Alise St. Reine, Dép. Côte-d'Or, Franța). Săpăturile din castrul roman de la Waldgirmes, desfășurate de-a lungul a numeroase campanii începând din 1993 și până în prezent, au oferit descoperiri remarcabile pentru istoria prezenței romane în valea râului Lahn în vremea împăratului Augustus (Schriftenverzeichnis: A10–11; B32, 36, 43–44, 48, 62, 67–69, 86, 94–95). Împreună cu M. Reddé (Paris), Siegmund von Schnurbein a efectuat ample săpături în perioada 1991–1997 și în celebra stațiune de la Alesia, cu prilejul cărora au fost investigate lucrările de asediu amenajate de Caesar în jurul fortificațiilor de pe înălțimea Mont-Auxois, la adăpostul cărora în anul 52 î. Hr. încercase Vercingetorix să se apere de armatele romane. Cercetările interdisciplinare efectuate pe parcursul celor șapte ani în cadrul unui proiect franco-german au adus multe informații noi asupra complicatelor sisteme de fortificații de la Alesia (Schriftenverzeichnis: A6, 9; B45, 51, 56, 61).

Perioada de la Frankfurt/Main rămâne una dedicată în chip covârșitor activității de organizare și coordonare la RGK a unor ample programe și proiecte de cercetare. Chiar de la începutul mandatului de director plin i-au revenit sarcini de mare responsabilitate în reorganizarea din temelii a întregii cercetări arheologice din fosta Republică Populară Germană, proaspăt revenită la patria mamă prin reunificarea de la 3 octombrie 1990. În urma unor multiple și dificile tratative și soluții negociate, unele segmente ale fostului *Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie der Akademie der Wissenschaften der DDR* (Ostberlin) au fost trecute la *Deutsches Archäologisches Institut*, în cadrul căruia în acest scop a fost organizată o nouă secție: „Eurasien-Abteilung”. Câteva persoane și unele proiecte de la fostul *Zentralinstitut* din Ostberlin au fost preluate chiar de RGK².

Unul din aceste proiecte a avut ca obiectiv cercetările din stațiunea romano-bizantină de la Iatrus (Bulgaria), în care au fost continuate săpăturile începute mai demult și au fost elaborate alte trei volume, din care două deja apărute în 1991 și 1995, iar ultimul va intra curând la tipar. Un alt proiect preluat, pentru realizarea căruia a făcut eforturi deosebite spre a fi demarat și extins și în alte țări, inclusiv în România, a fost *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum*, din care au apărut deja șase volume în Germania, patru în Polonia și câte unul în Lituania și în Ungaria. Ca director plin timp de 16 ani la Frankfurt, Siegmund von Schnurbein a realizat o creștere evidentă a cercetării arheologice germane ca volum și calitate și drept mărturie pentru aceasta stau numeroasele publicații de un profesionalism remarcabil. De asemenea, el a amplificat și consolidat angajamentele RGK în străinătate, situație confirmată de săpăturile efectuate în Bosnia–Herțegovina, Bulgaria, Portugalia, România, Serbia, Spania, Turcia și Franța, precum și de legăturile durabile cu numeroase institute de profil și specialiști de pe tot cuprinsul planetei.

Siegmund von Schnurbein a avut privilegiul ca director al RGK de a pregăti sărbătorirea centenarului instituției în fruntea căreia se afla de mulți ani. Aniversarea evenimentului în zilele de 25–26 octombrie 2002 a fost poate ultima mare provocare la care a trebuit să se angajeze cu maximă responsabilitate și să-și etaleze încă o dată calitățile excelente de organizator. Pregătirile le-a început cu câțiva ani înainte și le-a condus cu o pricepere de invidiat. Remarcabil este bilanțul celor 100 de ani ai RGK, modul cum a conceput să prezinte evoluția diverselor compartimente ale instituției (Contribuții la istoria RGK: Înființarea RGK; Compendiu al evoluției RGK sub fiecare director de la 1911 până la 2002; Săpături și cercetări de teren; Publicații; Bibliotecă; Documente despre istoria RGK; Bursieri RGK; Membri RGK; Indice de localități și persoane), pentru care a dedicat un volum întreg de peste 600 pagini din cunoscuta serie *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*³. Această lucrare, la realizarea căreia directorul RGK și-a asociat mai mulți colaboratori și s-a implicat el însuși cu dăruire totală, reprezintă o adevărată bijuterie pentru istoriografia germană a domeniului. El nu a evitat nici momentele dificile din istoria RGK, mai ales acelea din preajma și din vremea ultimei conflagrații mondiale, pe care le abordează cu un înalt profesionalism și detașare. Colocviul festiv organizat la Universitatea Johann Wolfgang Goethe, precum și adunarea solemnă

² Un scurt rezumat al acestor evenimente vezi la S. von Schnurbein, *Abriß der Entwicklung der Römisch-Germanischen Kommission unter den einzelnen Direktoren von 1911 bis 2002*, în *Ber. RGK* 82, 2001 (2002), p. 284–289.

³ *100 Jahre Römisch-Germanische Kommission*, în *Ber. RGK* 82, 2001 (2002).

(Feierstunde)⁴ și recepția finală găzduite în saloanele primăriei din Frankfurt am Main (Kaisersaal des Römern und die historischen Römerhallen), au fost orânduite cu aceeași artă a îmbinării armonioase a utilului cu plăcutul de S. von Schnurbein. Și nu era deloc o problemă ușoară să anticipezi așteptările celor aproximativ 300 oaspeți veniți din 30 de țări, mai ales că festivitățile au fost onorate de prezența Președintelui Republicii Federale Germania, precum și a altor înalți demnitari de stat.

Pentru larga recunoaștere a calităților de specialist de elită în arheologia provincial-romană, a spiritului de judecată și apreciere și a talentului remarcabil de organizator, Siegmund von Schnurbein a fost numit sau ales în diferite funcții de înaltă răspundere. Astfel, în anii 1983 și 1987 a fost ales ca referent de specialitate pentru Preistoria și Protoistoria Europei la *Deutsche Forschungsgemeinschaft*, precum și ca președinte al Consiliului de specialitate *Alte und Orientalische Kulturen* (Arheologie), de fiecare dată pe câte patru ani. De asemenea, în anii 1993, 1996, 2000, 2002 și 2005 a fost ales președinte al Prezidiului Societăților Germane de Arheologie, iar în 1996 și 2001 a fost ales membru în Comitetul Executiv al Uniunii Internaționale de Științe Preistorice și Protoistorice.

O seamă de universități, institute de profil și alte instituții academice l-au onorat pe Siegmund von Schnurbein prin acordarea calității de membru de onoare a lor sau cu titlul de doctor honoris causa. Astfel, el este Membru corespondent al Academiei de Științe Bavareze (1991), Membru titular al Institutului de Arheologie Austriac (1998), Membru de onoare al Societății de Antichități din Londra (1999), Membru titular al Societății de Științe a Universității Johann Wolfgang Goethe din Frankfurt (2001), Doctor honoris causa al Universității de Vest din Timișoara (2002), Doctor honoris causa al Universității din Varșovia (2003) și Membru de onoare al Institutului de Arheologie din Iași al Academiei Române (2004). De asemenea, el a primit Ordinul „Pentru Merit în Gradul de Comandor” pentru merite în promovarea cercetării arheologice din România (2003) și Medalia de onoare „De Scientia et Humanitate Optime Meritis” a Academiei de Științe Cehe, Praga (2004).

La sfârșitul activității sale ca *Erster Director* al Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts (31 octombrie 2006), ca o recunoaștere a activității neobosite de-a lungul întregii vieți în slujba științei germane și a promovării ei în lume, i s-a decernat *Verdienstkreuz 1. Klasse des Verdienstordens der Bundesrepublik Deutschland*.

Profesorul Siegmund von Schnurbein are la momentul bilanțului realizări numeroase, unele cu un evident efect major în cercetările arheologice viitoare. Este suficient să reamintesc în acest context proiectul *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum*, rămas în derulare, care la încheierea lui va oferi o cu totul alta imagine asupra iradierii romanității în largi teritorii europene aflate mai aproape sau mai departe de limes. La fel, contribuțiile sale cu privire la raporturile populațiilor vechi germanice cu lumea romană au deschis direcții și orizonturi noi de cercetare pentru generația de arheologi care vine din urmă. Să amintim aici și eforturile constante de a ajuta cu generozitate colegii de breaslă de oriunde, dar mai ales pe aceia din spațiul aflat în spatele celebrei cortine de fier. A făcut-o cu mărinimie și cu totală discreție de fiecare dată.

Închei aceste rânduri cu urarea sinceră de ani mulți în care să se bucure de roadele vieții, de prietenia celor din jur și de admirabila sa familie cu cinci copii ca florile. Sănătate, putere de muncă și tihnă pentru terminarea lucrărilor și proiectelor începute și pentru bucuria vieții împlinite.

La mulți ani !

Ad multos annos !

---

⁴ Următorul volum din seria *Berichte*, cuprinzând lucrările colocviului și cuvântările de salut, a fost dedicat aceluiași eveniment. Vezi: *Die 100 Jahr-Feier der Römisch-Germanischen Kommission am 25. und 26. Oktober 2002*, în *Ber. RGK* 83, 2002 (2003).

**Schriftenverzeichnis Siegmund von Schnurbein
(1971–2006)**

A. Monographien

1. Die Römischen Militäranlagen bei Haltern. Bericht über die Forschungen seit 1899. *Bodenaltertümer Westfalens* 14 (1974).
2. Das Römische Gräberfeld von Regensburg. *Materialhefte z. Bayer. Vorgesch. Reihe A, Bd. 31* (1977).
3. Die Römer in Haltern. Einführung in die Vor- und Frühgeschichte Westfalens 2 (Münster 1979).
4. Zweite Auflage zu Nr. 1 (1981).
5. Die unverzierte Terra Sigillata aus Haltern. *Bodenaltertümer Westfalens* 19 (1982).
6. Cezar pod Alezja. Nowe francusko-niemieckie badania archeologiczne. *Xenia Posnaniensia* 7 (Poznań 1995).
7. Vom Einfluß Roms auf die Germanen. *Nordrhein-Westfäl. Akad. Wiss. Vorträge G 331* (Opladen 1995).
8. Römer und Germanen. Zwei Forschungsprojekte der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. C. J. C. Reuvensteijn 7, Leiden 1996.
9. M. Reddé, S. v. Schnurbein (Hrsg.), *Alésia. Fouilles et recherches franco-allemandes sur les travaux militaires Romains autour du Mont Auxois (1991–1997)*. *Mémoires de l' Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 22 (Paris 2001). Darin neun Kapitel von S. v. Schnurbein.
10. Augustus in Germanien. *Neue archäologische Forschungen* (Amsterdam 2002) (vgl. auch Aufsatz Nr. 85).
11. Augustus w Germanii w świetle najnowszych badań archeologicznych. *Xenia Posnanensia* 20, Poznań 2004 (Übersetzung zu Nr. 10).

B. Aufsätze und Mitteilungen

1. Ein Bleibarren der XIX. Legion aus dem Hauptlager von Haltern. *Germania* 49, 1971, 132–136.
2. Römische Keramik aus Paderborn. *Führer z. vor- u. frühgesch. Denkmälern* 20 (1971) 144–146.
3. Eine Grabung am Westtor des Hauptlagers von Haltern. *Arch. Korrb.* 1, 1971, 173–176.
4. Die Lampen des Gräberfeldes von Regensburg (Auszug aus der Diss.). *Bayer. Vorgesch.* 36, 1971, 258–282.
5. Ein Helm vom Weisenauser Typus aus dem Hauptlager von Haltern. *Arch. Korrb.* 3, 1973, 351–352, Taf. 69.
6. Bemerkenswerte Funde aus einer Töpferei des Hauptlagers von Haltern. *Germania* 52, 1974, 77–88, Taf. 14–23.
7. Kurzübersichten zu den Römerlagern Holsterhausen, Haltern, Oberaden, Anreppen und Kneblinghausen, in: J. E. Bogaers, C. B. Rüger (Hrsg.), *Der Niedergermanische Limes. Kunst Altertum Rhein* 50 (1974) 114–124.
8. Zum Ango. In: G. Kossack, G. Ulbert (Hrsg.), *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag. Münchener Beitr. Vor- u. Frühgesch. Ergänzungsband 1/II* (München 1974) 411–433.
9. Weinfässer als Brunnenverschaltungen. *Kölner Römerillustrierte* 2 (1975) 140.
10. Ein römischer Lagergraben aus Haltern. *Kölner Römerillustrierte* 2 (1975) 115.
11. Vier Bleimodeln aus dem Hauptlager von Haltern. *Arch. Korrb.* 5, 1975, 215–217, Taf. 63.
12. Zwei Grabfunde der Zeit um 700 n. Chr. aus Flaesheim, Kr. Recklinghausen. *Arch. Korrb.* 6, 1976, 65–69, Taf. 23–24.
13. Als die Sachsen kamen ... Funde aus dem heidnischen Gräberfeld in Flaesheim. *Westfalenspiegel* 25, 1976, Heft 2, 8–9.
14. Die Produktion der Halternen Töpfereien. *Acta RCRF* 17–18, 1977, 38–50.
15. Der Stand der Erforschung der römischen Militäranlagen bei Haltern. *Studien zu den Militärgrenzen Roms II. Vorträge des 10. International. Limeskongresses in der Germania Inferior. Beihefte der Bonner Jahrb.* 38 (1977) 169–174.
16. Der Dolch des Centurio. *Westfalenspiegel* 26, 1977, Heft 1, 10–11.
17. Vor- und Frühgeschichte im Kreis Recklinghausen. In: *Der Kreis Recklinghausen (1979)* 53–63.
18. Der Römische Stützpunkt von Haltern. In: *Der Kreis Recklinghausen (1979)* 64–72, Abb. 28–36.
19. Ein römischer Krug aus Köln als Reliquienbehälter in Bersenbrück (Niedersachsen). *Bonner Jahrb.* 179, 1979, 553–555.
20. Eine hölzerne Sica aus dem Römerlager Oberaden. *Germania* 57, 1979, 117–134.
21. Untersuchungen zur Geschichte der römischen Militärlager an der Lippe. *Ber. RGK* 62, 1981 (1982), 5–101.
22. Die kulturgeschichtliche Stellung des nördlichen Rätien. Ein Beitrag zur Deutung archäologischer Fundgruppen. *Ber. RGK* 63, 1982 (1983), 5–16.
23. Neu entdeckte frühkaiserzeitliche Militäranlagen bei Friedberg in Bayern. *Germania* 61, 1983, 529–550.
24. Die neuen römischen Kastelle bei Friedberg, Landkreis Aichach-Friedberg, Schwaben. *Arch. Jahr Bayern* 1982 (1983), 99–101.
25. Die Besetzung des Alpenvorlandes durch die Römer. In: *Die Römer in Schwaben. Arbeitshefte des Bayer. Landesamtes für Denkmalpflege* 27 (1985) 17–23.
26. Die Kastelle von Friedberg-Rederzhausen. *Ebd.* 30 f.
27. Die Funde von Augsburg-Oberhausen und die Besetzung des Alpenvorlandes durch die Römer, in: J. Bellot, W. Czys, G. Krahe (Hrsg.), *Forschungen zur provinzialrömischen Archäologie in Bayerisch-Schwaben (Augsburg 1985)* 15–43.
28. Halternen Sigillata-Produkte in rheinischen Stützpunkten. *Germania* 64, 1986, 45–59.
29. Dakisch-thrakische Soldaten im Römerlager Oberaden. *Germania* 64, 1986, 409–431.
30. Scherben schreiben Geschichte. *Terra Sigillata aus Haltern. Westfalenspiegel* 35, 1986, Heft 4, 28.
31. Festrede zur Verleihung des Eduard-Anthes-Preises 1985 – Starkenburg in römischer Zeit –. *Fundber. Hessen* 25, 1985 (1987) 2–6.

32. Die Archäologie der augusteischen Feldzüge nach Germanien. *Altertum* 35, 1989, 95–103.
33. Der neue Plan des valentinianischen Kastells Alta Ripa (Altrip). *Ber. RGK*, 70, 1989 (1990), 507–526.
34. Der neue Plan von Altrip. In: V. A. Maxfield, M. J. Dobson (Hrsg.), *Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies* (1991) 208–209.
35. Die außeritalische Produktion. In: *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae. Mat. Röm. Germ. Keramik* 10 (1990) 17–24.
36. Zur Datierung der augusteischen Militärlager. In: *Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus. Kolloquium Bergkamen 1989. Vorträge. Bodenaltertümer Westfalens* 26 (1991) 1–5.
37. Perspektiven der Limesforschung. In: *Der Römische Limes in Deutschland. Arch. Deutschland, Sonderh.* 1992, 71–88.
38. Beiträge in: J. S. Kühlborn, *Das Römerlager Oberaden III. Bodenaltertümer Westfalens* 27 (1992), z. T. gemeinsam mit J. S. Kühlborn (Forschungsgeschichte, Umwehrung, Lage, Straßen, Tore).
39. Nachleben in römischer Zeit? In: H. Dannheimer (Hrsg.), *Das keltische Jahrtausend. Ausstellungskataloge der Prähistorischen Staatssammlung* 23 (1993) 244–248.
40. Die Auswahl der Grabungsplätze durch die Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts in den Jahren seit 1956. In: *Arch. Denkmalpfl. u. Forsch. Kolloquium anlässlich der Jahrestagung 1992, Weimar 18.5–21.5.1992* (Weimar 1993) 41–45.
41. *Les recherches Archéologiques et les Guerres germaniques d'Auguste (Vortragsresumée). Revue Archeologique NS* 25, 1991–92, 176–178.
42. Das Projekt: Römische Funde im mitteleuropäischen Barbaricum, dargestellt am Beispiel Niedersachsen, *Ber. RGK* 73, 1992 (1993), 5–27 (zusammen mit M. Erdrich).
43. Das neue Römerlager in Dorlar. *Denkmalpfl. Hessen* 2 (1993) 25–27.
44. Dorlar. Ein augusteisches Römerlager im Lahntal. *Germania* 72, 1994, 193–203 (zusammen mit H.-J. Köhler).
45. Fouilles et recherches nouvelles sur les travaux du siège d' Alésia. *Comptes Rendus, Académie des Inscriptions et Belles Lettres* 1993, 281–312 (zusammen mit M. Reddé).
46. Die Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. In: M. Herfort-Koch, U. Mandel, U. Schädler (Hrsg.), *Frankfurt und die Antike* (1994) 429–433.
47. Römische Handwerker in der Germania Magna – Diskussionsbeitrag. In: C. v. Carnap-Bornheim (Hrsg.), *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994. Veröff. Vorgesch. Seminar Marburg, Sonderbd. 8* (Lublin/Marburg 1994) 377–378.
48. Ein spätaugusteisches Militärlager in Lahnau-Waldgirmes (Hessen). Bericht über die Grabungen 1993–1994. *Germania* 73, 1995, 337–367 (zusammen mit A. und D. Wigg).
49. Kelten, Germanen, Römer im Mittelgebirgsraum zwischen Luxemburg und Thüringen. Ein Schwerpunktprogramm der Deutschen Forschungsgemeinschaft. *Arch. Nachrbl.* 1, 1996, 70–77 (zusammen mit A. Haffner).
50. Die Entwicklung des Publikationswesens zur Vor- und Frühgeschichte in Deutschland – Rückblick und Ausblick. *Arch. Nachrbl.* 1, 1996, 144–151.
51. Die Contrevallation. In: *Neue Ausgrabungen und Forschungen zu den Belagerungswerken Caesars um Alesia (1991–1994)* (zusammen mit M. Reddé u. a.). *Ber. RGK* 76, 1995 (1996), 94–105.
52. Fünfzig Jahre Römisch-Germanisches Museum Köln. *Kölner Museums Bulletin* 4, 1996, 68–71.
53. Bronzezeit – Goldene Zeit? Editorial in: *Arch. Deutschland* 1997, Heft 1, 3.
54. Die Organisation des Römischen Heeres und die Struktur des Limes in Germanien. In: A. Nørgård Jørgensen, B. L. Clausen (Hrsg.), *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective, AD 1 – 1300*, Copenhagen 1997, 11–18.
55. Archäologische Denkmalpflege in Baden-Württemberg. Bilanz und Auftrag aus wissenschaftlicher Sicht. *Denkmalpfl. Baden-Württemberg* 26, 1997, 141–146.
56. *Les nouvelles fouilles d'Alesia (1991–1995)*. In: W. Groenman-van Waateringe e. a. (Hrsg.), *Roman Frontier Studies 1995. Proceedings of the XVIth International Congress of Roman Frontier Studies. Oxbow Monograph* 91 (1997) 175–185 (zusammen mit M. Reddé).
57. Concluding remarks. In: M. Nemeth (Hrsg.), *The Roman Town in a Modern City*. Budapest 1998, 275–276
58. Zur Eröffnung der Tagung. In: B. Hänsel (Hrsg.), *Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas. Abschlußtagung der Kampagne des Europarates, Berlin 17.–19.3.1997* (Kiel 1998) 13–14.
59. Rückzug aus der Verantwortung? *Arch. Deutschland* 1998, Heft 4, 4–5.
60. Mitarbeit in: F. Rakob (Hrsg.), *Die Deutschen Ausgrabungen in Karthago III* (1999). *Terra Sigillata*, Kapitel „Stempel und Werkstätten“ bearbeitet von B. Hedinger, S. 318–343.
61. Wie wehrte sich Caesar gegen die Gallier? Neues aus Alesia. In: *Archäologische Entdeckungen. Die Forschungen des Deutschen Archäologischen Instituts im 20. Jahrhundert. Sonderheft Antike Welt* (Mainz 2000), 36–39 (zusammen mit S. Sievers).
62. Was hat Augustus in Germanien erreicht? (zusammen mit G. Rasbach), ebd. 39–41.
63. 100 Jahre West- und Süddeutscher Verband für Altertumsforschung. Stabile und ereignisreiche Jahre unter Hermann Ament 1983–1995. *Arch. Nachrbl.* 5, 2000, 95–106.
64. Wohin mit den Funden? Auftrag und Anspruch eines zentralen Fundarchivs. *Denkmalpfl. Baden-Württemberg* 29, 2000, 69–73.

65. Die Zeit um Christi Geburt. Arch. Deutschland 2000, Heft 1, 26–29.
66. Ausgrabungen und archäologische Geländeerkundungen. In: A. H. Borbein, T. Hölscher, P. Zanker (Hrsg.), *Klassische Archäologie. Eine Einführung*. Berlin 2000, 25–38.
67. The Organisation of the Fortresses in Augustan Germany. In: R. J. Brewer (Hrsg.), *Roman Fortresses and their Legions*, London 2000, 29–39.
68. Die augusteischen Stützpunkte in Mainfranken und Hessen. In: L. Wamser (Hrsg.), *Die Römer zwischen Alpen und Nordmeer. Zivilisatorisches Erbe einer europäischen Militärmacht* (Mainz 2000), 34–37.
69. Polis und Agora in Germanien unter Varus. *Jahrb. des Heimat- und Altertumsvereins*, Heidenheim 1999–2000, 96–104.
70. Schlußwort zu: Kolloquium zur Geschichte der Archäologischen Denkmalpflege. Arch. Nachrbl. 5, 2000, 247–249.
71. Ad Fontes. Arch. Nachrbl. 5, 2000, 371–372.
72. Zum vorrömisch-keltischen, gallorömischen und germanischen Siedlungswesen. Rechtsrheinisches Arbeitsgebiet – Zentrale Fragestellung. In: A. Haffner, S. v. Schnurbein (Hrsg.), *Kelten, Germanen, Römer im Mittelgebirgsraum zwischen Luxemburg und Thüringen*. *Koll. z. Vor- u. Frühgesch.* 5, Bonn 2000, 51–53.
73. Neues zu Germanien unter Varus. *Varus-Kurier* 6, 2000, 10–11.
74. Romanisierung. Ein vielschichtiger Prozess. Arch. Deutschland, 2001, Heft 3, 36–38 (gemeinsam mit A. Haffner u. D. Krausse).
75. Grußwort des Präsidiums der Deutschen Verbände für Altertumforschung und der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. *Kurtrierisches Jahrb.* 41, 2001, 21–24.
76. Stichwort "Marschlager". In: *RGa*² 19, 2001, 359–361.
77. Konzept für eine neue Archäologie in Hessen. In: *Ber. Komm. Arch. Landesforsch. Hessen* 6, 2000–2001, 257–268 (zusammen mit C. Dobiak, F.-R. Herrmann u. H. M. v. Kaenel).
78. Archäologie. Wiederentdecken alter Kulturen. In: U. v. Freedon, S. v. Schnurbein (Hrsg.) *Spuren der Jahrtausende. Archäologie und Geschichte in Deutschland* (Stuttgart 2002), 10–31.
79. Abriß der Entwicklung der Römisch-Germanischen Kommission unter den einzelnen Direktoren von 1911 bis 2002. *Ber. RGK* 82, 2001 (2002), 137–289, Taf. I–XI.
80. Die Ausgrabungen und Geländeforschungen der Römisch-Germanischen Kommission (Einleitung. Römerzeit. Frühes und Hohes Mittelalter. Grabungen im Ausland). *Ebd.* 292–302, 337–361.
81. Kataloge West- und Süddeutscher Altertumssammlungen. *Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Germanische Denkmäler der Frühzeit*. *Ebd.* 389–394.
82. Grußwort (Zum Geleit). In: P. F. Biehl, A. Gramsch, A. Marciniak (Hrsg.), *Archäologien Europas / Archaeologies of Europe* (Tübingen 2002), 19–20.
83. Neue Grabungen in Haltern, Oberaden und Anreppen, in: Ph. Freeman, J. Bennett, Z. T. Fiema, B. Hoffmann (Ed.), *Limes XVIII. Proceedings of the XVIIIth International Congress of Roman Frontier Studies held in Amman, Jordan (September 2000)*. *BAR Internat. Ser.* 1084 (2002), 527–534.
84. Die Römer kommen! Die Lagerspuren auf dem Goldstein. In: B. Kull (Hrsg.), *Salz und Salz schreiben Geschichte*, Mainz 2003, 279–281 (zusammen mit H.-J. Köhler).
85. Neue Untersuchungen zum Sigillatempel P.FLOS. In: B. Liesen, U. Brandl (Hrsg.) *Römische Keramik. Herstellung und Handel. Kolloquium Xanten, 15.–17.6.2000*. *Xantener Ber.* 13 (Mainz o. J. [2003]), 1–5 (zusammen mit S. Biegert).
86. Augustus in *Germania* and his new „town“ at Waldgirmes east of the Rhine (Übersetzung von „Augustus in Germanien“, *Monogr. Nr. 10*). *Journal Roman Arch.* 16, 2003, 93–107.
87. Die 100-Jahr-Feier der Römisch-Germanischen Kommission am 25. und 26. Oktober 2002. *Ber. RGK* 83, 2002, 7–16.
88. Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. In: *RGa*² 25, 2003, 75–77.
89. Germanien in römischer Sicht. *Germania Magna* und die römischen Provinzbezeichnungen. In: H. Beck, D. Geuenich, H. Steuer, D. Hakelberg (Hrsg.), *Zur Geschichte der Gleichung „germanisch-deutsch“*. In: *RGa*², *Ergänzungsband* 34, Berlin – New York 2004, 25–36.
90. Von Drusus bis Varus. Arch. Deutschland 2004, Heft 5, 40–43.
91. Der Deutsche Archäologen-Verband ist dem Präsidium beigetreten. Die neue Satzung des Präsidiums der Deutschen Verbände für Archäologie. Arch. Nachrbl. 9, 2004, 251–256.
92. Georg Kossack und das Deutsche Archäologische Institut. In: *Georg Kossack, 25. Juni 1923 – 17. Oktober 2004*, Rahden 2005, 21–23.
93. Nachruf auf Georg Kossack, in: *Akademie Aktuell. Zeitschr. Bayer. Akad. Wiss.* 1/2005, 16–17.
94. Georg Kossack, 25.6.1923–17.10.2004. *Jahrb. Bayer. Akad. Wiss.* 2004 (2005), 320–329.
95. Waldgirmes in Hessen – Beispiel einer römischen Stadt in statu nascendi, in: M. Mirkovic (Hrsg.), *Römische Städte und Festungen an der Donau. Akten der regionalen Konferenz Beograd 16.–19.10.2003* (Beograd 2005), S. 45–51.
96. Die Römer als Städtegründer. Das Beispiel Lahnau-Waldgirmes, Lahn-Dill-Kreis, aus den Jahren um Christi Geburt. In: *Archäologie-Preis Baden-Württemberg 2004*. Arch. Inf. Baden-Württemberg 52, Stuttgart 2005, 20–31.
97. 100 Jahre Römerforschung in Nordwestdeutschland. Arch. Nachrbl. 10, 2005, 445–453.
98. Aufgaben und Forschungsschwerpunkte der Römisch-Germanischen Kommission, Arch. Anz. 2004, 2. Halbbd. 50–54.
99. Einführung. In: *Rettet das archäologische Erbe in Trier. Zweite Denkschrift der Archäologischen Trier-Kommission. Schriftenreihe des Rheinischen Landesmuseums Trier* 31 (Trier 2005), 7–10.
100. Der Limes als Filter. In: Z. Visy (Hrsg.) *Limes XIX. Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies*, Pecs 2005, 57–61.

Im Druck:

101. Mehrere Kapitel in: M. Reddé e. a. (Hrsg.) *Manuel d'architecture gallo-romaine*. Bd. 1, Les fortifications militaires. Paris.

C. Besprechungen

1. Dieter Timpe, *Arminiusstudien*, Heidelberg 1970. *Bonner Jahrb.* 172, 1972, 638–639.
2. C. M. Wells, *The German Policy of Augustus*. *Westfalen* 52, 1974 (1975), 165–167.
3. H. Schönberger, *Kastell Künzing-Quintana*. Die Grabungen von 1958–1966. *Limesforschungen* 13 (1975). *Fundber. Baden-Württemberg* 3, 1977, 640–642.
4. J. Keim, H. Klumbach, *Der römische Schatzfund von Straubing* (1976). *Bonner Jahrb.* 177, 1977, 788–789.
5. Ezio Bucchini, *Lucerne del Museo di Aquileia* (1975). *Germania* 57, 1979, 248–250.
6. M. Schindler, S. Scheffenegger, *Die glatte rote Terra sigillata vom Magdalensberg* (Klagenfurt 1977). *Bonner Jahrb.* 180, 1980, 765–767.
- 7–8. H.-J. Kellner, *Der römische Verwahrfund von Eining*. *Münchner Beitr. Vor- u. Frühgesch.* 29 (1978) und J. Garbsch, *Römische Paraderüstungen*. *Münchner Beitr. Vor- und Frühgesch.* 30 (1978). *Germania* 58, 1980, 224–225.
9. H. Vettters und G. Piccottini, *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1973 bis 1974*. *Germania* 60, 1982, 270–271.
10. F. Petri, G. Droege (Hrsg.), *Rheinische Geschichte 1, Altertum und Mittelalter*. 1. Teilband, *Altertum*, von H. v. Petrikovits. *Hist. Zeitschr.* 233, 1981, 652–653.
11. A. Leibundgut, *Die römischen Lampen in der Schweiz. Eine kultur- und handelsgeschichtliche Studie* (1977). *Anz. Altertumswissenschaft* 35, 1982, 119–122.
12. J. Bernard e. a. (Hrsg.), *Les agglomérations antiques de Cote-d'or*. *Germania* 75, 1997, 790–791.

D. Tätigkeitsberichte, Römisch-Germanische Kommission**1981–1989 zusammen mit F. Maier:**

1. 1.1. bis 31.12.1981. *Ber. RGK* 62, 1981 (1982), 317–330.
2. 1.1. bis 31.12.1982. *Ber. RGK* 63, 1982, 413–427.
3. 1.1. bis 31.12.1983. *Ber. RGK* 64, 1983 (1984), 509–522.
4. 1.1. bis 31.12.1984. *Ber. RGK* 65, 1984 (1985), 269–284.
5. 1.1. bis 31.12.1985. *Ber. RGK* 66, 1985 (1986), 499–512.
6. 1.1. bis 31.12.1986. *Ber. RGK* 67, 1986 (1987), 547–561.
7. 1.1. bis 31.12.1987. *Ber. RGK* 68, 1987 (1988), 639–657.
8. 1.1. bis 31.12.1988. *Ber. RGK* 69, 1988 (1989), 809–825.
9. 1.1. bis 31.12.1989. *Ber. RGK* 70, 1989 (1990), 527–542.

1990–1994 zusammen mit H. Parzinger:

10. 1.1. bis 31.12.1990. *Ber. RGK* 71, 1990 (1991), 1011–1028.
11. 1.1. bis 31.12.1991. *Ber. RGK* 72, 1991 (1992), 333–347.
12. 1.1. bis 31.12.1992. *Ber. RGK* 73, 1992 (1993), 541–558.
13. 1.1. bis 31.12.1993. *Ber. RGK* 74, 1993 (1994), 851–869.
14. 1.1. bis 31.12.1994. *Ber. RGK* 75, 1994 (1995), 655–678.

Ab 1995 zus. mit S. Sievers:

15. 1.1. bis 31.12.1995. *Ber. RGK* 76, 1995 (1996), 295–320.
16. 1.1. bis 31.12.1996. *Ber. RGK* 77, 1996 (1997), 349–381.
17. 1.1. bis 31.12.1997. *Ber. RGK* 78, 1997 (1998), 835–859.
18. 1.1. bis 31.12.1998. *Ber. RGK* 79, 1998 (1999), 665–687.
19. 1.1. bis 31.12.1999. *Ber. RGK* 80, 1999 (2001), 571–599.
20. 1.1. bis 31.12.2000. *Ber. RGK* 81, 2000 (2001), 303–332.
21. 1.1. bis 31.12.2001. *Ber. RGK* 82, 2001 (2002), 611–632.
22. 1.1. bis 31.12.2002. *Ber. RGK* 83, 2002 (2003), 347–372.
23. 1.1. bis 31.12.2003. *Ber. RGK* 84, 2003 (2004), 353–377.
24. 1.1. bis 31.12.2004. *Ber. RGK* 85, 2004, 453–481.

Tätigkeitsberichte Präsidium der Deutschen Verbände für Altertumsforschung

1. Für 1994–1995. *Arch. Nachrbl.* 1, 1996, 302–310.

Ferner zahlreiche Vorworte zu Monographien der RGK.